

DIGUEM

VISCA SANT ANTONI!

MANJAVENTS

Francesc Vicens

FRANCESC VICENS VIDAL

Diguem Visca Sant Antoni!

UNA APROXIMACIÓ MUSICAL A LA FESTA

EDICIONS
DOCUMENTA BALEAR

2010

SUMARI

Entendre una festa, Josep Martí	11
Sant Antoni a Mallorca: la dimensió musical de la festa	17
1. Els elements de la festa	23
1.1. Sociabilitat/participació	25
1.1.1. Participació activa	26
1.1.2. Participació mediàtica o espectacle	30
1.1.3. Participació emergent	35
1.1.4. Participació secundària	40
1.2. Ritualitat/cerimonial. Un món on la disbauxa es ritualitza	43
1.3. Anul·lació temporal i simbòlica de l'ordre o La nit bruixa	50
2. Les expressions musicals de la festa	57
2.1. El ball dels dimonis	62
2.2. La festa en itinerància: acaptes, cavalcades i beneïdes	66
2.3. Cantar a l'església: completes i ofici	68
2.4. Cantar entorn del foc i cantar al carrer	73
2.5. Espectacles i concerts. Sant Antoni, festa major	80
2.6. Música ambiental i paisatges sonors	84
2.7. L'Argument i el Cant de la Codolada	87
3. Músiques i cançons de Sant Antoni	93
3.1. Les tonades de Sant Antoni. L'estat de la qüestió	95
3.1.1. Tonada de Sant Antoni	100
3.1.2. Tonada de l'Argument	104
3.2. Goigs de Sant Antoni	106

Diguem Visca Sant Antoni!

© 2010 del text: Francesc Vicens Vidal
© 2010 del pròleg: Josep Martí

Il·lustració de la coberta: Joan Oliver
Disseny de la coberta: Documenta Balear SL

Propietat de la present edició:
Edicions Documenta Balear
Sant Miquel, 5, 1 • 07002 Palma (Balcars)
+34 971 718 123 • editorial@documentabalear.cat
<http://www.documentabalear.cat>

Primera edició: desembre del 2010

Fotocomposició: Documenta Balear SL
Impressió: Gràfiques Mallorca

ISBN 978-84-15081-30-2
Dipòsit Legal PM-1.725-2010

Entendre una festa

JOSEP MARTÍ

CSIC, Barcelona

El foc assumeix un gran protagonisme en el repertori festiu europeu i, dintre de la gran varietat de manifestacions d'aquestes tradicions, cal destacar les que giren al voltant dels solsticis d'estiu i d'hivern.¹ Si els focs d'estiu, l'exemple més representatiu dels quals és el de la diada de Sant Joan, tenen una minsa importància a Mallorca, no es pot dir pas el mateix dels denominats *focs d'hivern*. Els focs d'hivern comencen a finals de novembre amb Santa Caterina, i continuant amb els de Santa Bàrbara i Santa Àgata, finalitzen amb els de Sant Antoni i Sant Sebastià. I dins d'aquests, els de Sant Antoni, amb tota la celebració que els envolta, són els que posseeixen més rellevància. Les festes de Sant Antoni amb les fogueres les trobem especialment a països de l'Europa mediterrània com Grècia, Itàlia i evidentment també a les contrades de parla catalana, només cal pensar, per exemple, en les conegudes Santantonades del nord del País Valencià, les celebracions que es fan a diversos pobles de Catalunya i de manera molt especial les de Mallorca, objecte d'aquest esplèndid llibre de Francesc Vicens.

Qualsevol festa amb un mínim de tradició cal entendre-la en primer lloc segons els paràmetres culturals de la societat en la qual es produeix. I una de les característiques pròpies d'aquelles festes d'origens llunyans és el fet que vagin amalgamant expressions i significacions de procedència diferent. I aquest és el cas de les festes de

Sant Antoni mallorquines, en les quals, a més de la tradició precristiana dels focs d'hivern, s'hi han anat afegint elements propis del Carnestoltes —una celebració ben propera en el calendari—, així com elements cristians, com és, per exemple, la popular devoció a Sant Antoni.

Però és obvi que si totes aquestes dades ens permeten situar la festa en unes coordenades determinades, per a entendre-la ens cal anar molt més enllà, talment com ho ha anat fent l'autor d'aquest llibre. Hi ha elements que ens expliquen com es construeix la festa: els diferents tipus de rituals, les menges, la música i els balls. La ritualitat, en major o menor grau, la trobem en qualsevol tipus de festa i, de fet, són moltes les manifestacions festives que es configuren al voltant d'un ritual ben determinat ja sigui de caire religiós o profà. El menjar, la música i el ball contribueixen a l'imprescindible vessant lúdic de la festa. Alguns d'aquests elements tenen un clar valor indexical, ja que ens remeten directament a la festa, com passa, per exemple i en el cas concret de les festes de Sant Antoni, amb els foguerons, els dimonis o aquestes tonades al sant que no paren de sonar en tota la festa, i que, si a l'observador extern li pot resultar incomprendible la reiteració amb la qual es fan sentir, per a la persona que viu la festa la melodia esdevé tan connatural a la celebració com el mateix aire que respira.

La vistositat d'una festa fa que pugui ser fruitida tant pels autòctons que la celebren com pels visitants. I, de fet, ja sabem que les festes constitueixen un dels principals atractius turístics. La importància que, per exemple, han adquirit les festes de Setmana Santa al Baix Aragó fa que hi acudeixin milers de persones i trasbalsin així tota l'oferta hotelera no només de la comarca sinó molt més enllà encara.² Nogensmenys, és clar que autòctons i turistes no les viuen de la mateixa manera, i això té molt a veure amb un aspecte cabdal: el de les emocions. De fet, no podrem mai entendre com-

pletament què és una festa si no tenim en compte la dimensió emocional. Per això té sentit allò que ja fa molts anys escrigué el filòsof alemany Josef Pieper: «La festa és essencialment una manifestació de riquesa, no precisament de diners, sinó de riquesa existencial.»³

Allò que explica la supervivència a través del temps d'una festa qualsevol és sobretot la seva capacitat per a generar i articular emocions. Les experiències vivencials que van associades a una festa van molt més enllà del valor històric o patrimonial de la celebració, més enllà fins i tot dels seus consubstancials continguts de caire lúdic. Per això, també, les manifestacions característiques de la festa no tenen el mateix valor quan es fan en la pròpia data que quan es duen a terme en una ocasió descontextualitzada. No es percep de la mateixa manera el sabor de l'espínagada de sa Pobla o s'escolta igual la *tonada de Sant Antoni* d'Artà segons ens trobem en el mateix dia de la festa o en una altra data de l'any. Ni la gresca que fa la juvenalla amb una ampolla de *mescladís* a les mans té el mateix valor la nit de Sant Antoni o un dissabte qualsevol. És quan aquestes manifestacions diferents es presenten envoltades per les emocions generades per la festa quan reben tot el seu sentit.

La gran càrrega emocional que posseeixen les festes de Sant Antoni que trobem descrites en aquest llibre es deu tant al seu arrelament local com al fet del seu caràcter cíclic. Quan hom hi participa, no és només que s'ho passi bé atipant-se de botifarrons, ballant o entonant glosses picants. Hom també rememora dins del mateix context festiu experiències passades amb la gent que estima. Quan el pare duu el seu fill a «veure ballar els dimonis» no espera altra cosa sinó que el seu fill els vegi amb els mateixos ulls que ell els va veure quan era infant. D'aquesta manera, el pare reviu la seva pròpia experiència passada.

I dins l'*efervescència col·lectiva* —en el sentit de Durkheim—⁴ que són aquestes festes, com que estem parlant d'emocions compartides,

cícliques i associades a una localitat particular, res menys estrany que assumeixin un caire identitari. Viure una festa vol dir d'alguna manera identificar-se amb aquesta festa. Implica entre altres coses fer-se i sentir-se còmplice d'unes vivències compartides i experimentades a nivell de comunitat. I aquestes vivències són canalitzades mitjançant el *referent* de la festa, és a dir, allò que engloba tant la motivació concreta, com el conjunt d'aspectes semàntics, valors i normes per mitjà dels quals els agents socials entenen la festa. Aquests referents configuren les estratègies dels actors i contribueixen decididament a donar sentit social a la pràctica festiva. Les festes poden tenir orígens religiosos o profans però res no evita que en ambdós casos puguin acabar essent vertaders estendards de la comunitat. La progressiva secularització de la nostra societat té com a conseqüència un constant procés de resemantització de les festes, aspecte que es posa especialment de manifest en les festes majors. Ja sabem que en la seva gran majoria, els orígens d'aquestes celebracions són de caire religiós, però, actualment, el vessant cristià d'aquestes festes es troba realment molt esvaït. És habitual que aquestes festes incloguin actes de tipus religiós que fan al·lusió als seus orígens, però a la pràctica, allò que resulta evident és que el fet festiu ja no gira realment al voltant del Sant Patró sinó de la idea de comunitat talment com és representada pel municipi.

La festa constitueix un fenomen social per definició. Festa i comunitat, sigui aquesta gran o petita, són dos conceptes que sempre estan estretament relacionats. Per això, el fet de posar-se la màscara de dimoni, fer el paper d'obrer major o d'assumir qualsevol altre tipus de rol assenyalat en les festes és motiu d'orgull pels seus protagonistes. Tal com ens diu Francesc Vicens en el llibre, fer de dimoni és valorat com una de les experiències vitals més importants. Hom no només celebra la festa sinó que també es podria dir que l'arriba a encarnar.

Atès que aquestes manifestacions festives són realment viscudes per la població i que en paraules de l'autor del llibre no són un *fòssil* ni un objecte arqueològic, és lògic que es vagin modificant al llarg dels anys. I una part d'aquestes modificacions, talment com ens explica Francesc Vicens, s'inspiren en les experiències d'altres localitats. Així s'hi incorporen, per exemple, correfocs, espectacles pirotècnics musicals o *batucades*. En termes estructurals, és clar que globalització significa uniformització i molt sovint aquestes innovacions per a una festa en concret s'han d'entendre com a mimesi. I dins d'aquests processos de canvi, un detall digne de tenir en compte és la nova pràctica d'instaurar distintius, per exemple en la indumentària. Això ho trobem a les festes de Sant Antoni mallorquines: el fet d'haver de dur en alguns casos la camisa blanca i el mocador vermell o el nom de la població gravat a la samarreta juntament amb distintius icònics de la celebració. Abans això no es feia, i tampoc no feia cap falta. La gent del poble ja sabia de quina festa es tractava. Però aquests canvis cal entendre'ls dins de la lògica dels processos de globalització del món actual. Són moltes les festes d'arreu que s'identifiquen amb aquest tipus d'indicadors com, per exemple, el mocador vermell dels *Sanfermines* de Pamplona, el capell de la Patum de Berga o les túniques dels tamborinaires del Baix Aragó per Setmana Santa. Aquest ús d'indicadors cal emmarcar-lo dins de la lògica d'entendre la pròpia comunitat no com quelcom aïllat sinó dins del complex teixit de múltiples relacions d'un món globalitzat. Per aquesta mateixa raó, i malgrat la uniformització a nivell estructural, la globalització també implica una revaloració d'allò que és local i –a nivell de superfície– exhorta també a la diferència. D'aquí que avui tingui sentit no només celebrar la festa de Sant Antoni llegada per la tradició sinó deixar ben clar a través dels distintius de quina festa es tracta i quina és la collectivitat que la celebra. Els portadors de la tradició això ja ho saben sense que

s'hagi de recórrer als distintius. Però saben, així mateix, que la seva festa, ja no els pertany només a ells, sinó també als visitants, a les audiències dels mitjans de comunicació i en darrer terme, han esdevingut conscients també que la festa forma part de l'immens fons patrimonial de la humanitat sencera.

El llibre de Francesc Vicens ens ofereix una ben treballada visió del que és la festa de Sant Antoni a Mallorca a través especialment de les seves expressions musicals, un aspecte que –tot i la seva innegable importància– no es pren sempre degudament en consideració en els treballs sobre manifestacions festives en general. Tot i que centrat en l'àmbit musical, l'autor té prou cura també per a aportar les dades necessàries que ens permeten contextualitzar les pràctiques musicals descrites en el marc general de la festa. Es tracta, doncs, d'una publicació digna d'esment, i que haurà de tenir molt en compte tota persona interessada en la tradició mallorquina i, més concretament, en els usos de la música en contextos festius.

Notes

1. Per al cas que ens ocupa, vegeu especialment Josep M. FERICGLA (ed.), *El fuego y sus ritos en los países de la corona de Aragón*, Saragossa: Ed. Aragó, 1988.
2. Vegeu, per exemple: Josep MARTÍ «Turismo y Tradición en la Semana Santa del Bajo Aragón», en: Pedro RÚJULA (ed.), *Entre tambores. El Bajo Aragón durante la Semana Santa*, Saragossa: Edelvives, p. 105-120.
3. Josef PIEPER, *Una teoría de la fiesta*, Madrid: Rialp, 1974, p. 28.
4. Émile DURKHEIM, *Las formas elementales de la vida religiosa*, Madrid: Akal, 1982, p. 356.

Sant Antoni a Mallorca: la dimensió musical de la festa

La festivitat de Sant Antoni Abat és una de les celebracions principals del costumari hivernenc de Mallorca i, per extensió, arreu dels Països Catalans. Partint del fet comú que és la devoció al sant, la festa es manifesta plena de contrastos entre allò que imaginam dins l'ortodòxia religiosa i allò que imaginam com a expressió d'alteració de l'ordre social on la crítica social i el sexe són presents.

Durant la celebració de Sant Antoni, observam com s'articulen molts d'elements, com ara la imatge que es vol construir de la comunitat i els valors que s'hi volen vincular. L'experiència festiva fa que totes les persones que es consideren a si mateixes membres de la comunitat activin mecanismes de cohesió social i es mostrin sentiments d'identificació amb la pròpia comunitat.

La festa de Sant Antoni a Mallorca és un exemple actual d'una «antiga tradició», però no en el sentit restringit, estàtic i museístic de patrimoni, sinó entesa com un element dinàmic de reformulació constant. En termes generals, podem dir que la festa articula aspectes importants de la vida dels pobles i, alhora, de les persones que la fan possible, la re-configuren laboriosament cada any, donant sentits diversos al foc, al bestiar, a les cançons, als dimonis, al menjar i al ritual religiós.

En els darrers temps Sant Antoni ha donat lloc a la festa com a element molt arrelat en la cultura pròpia. La festivitat com a símbol d'identitat ha generat noves maneres de fer la festa amb alts índexs de participació i una càrrega emocional de gran intensitat. Això és el que ha portat a reinventar una festa que antigament tenia la seva raó de ser en una societat eminentment agrària, que venerava el sant perquè protegia el bestiar del qual depenia gran part del sustent econòmic familiar.

Tanmateix, la festa de Sant Antoni en el segle XXI és hereva d'unes pràctiques que són objecte de reinvençió i adaptació constants. El bestiar ja no es cria a casa i l'economia familiar ja no depèn ni de la bona collita ni de la salut de l'animal. Per això, Sant Antoni ha esdevingut una data de gran rellevància social, una excusa per a compartir espais i moments, per a participar i sentir-se part de la comunitat. A conseqüència d'aquest fet, la festa ha anat adquirint diversos nivells de significat i nous àmbits de representació que donen lloc a una gran diversitat de models rituals festius.

En aquest llibre, l'acreditat musicòleg Francesc Vicens ens explica les diferents maneres de celebrar Sant Antoni arreu del territori insular tot parant esment en la música com a element cohesionador privilegiat dels valors de la festa a cada poble.

E D I C I O N S
DOCUMENTA BALEAR

